

J. G. Geitlinin *Suomalais-latinainen sanakirja* (1883) leksikografian traditiossa

KIRSI-MARIA NUMMILA JA MINNA SEPPÄNEN

1 Johdanto

Suomen kirjakielen ja suomenkielisen kirjallisuuden ja sivistyksen kannalta 1800-luku on merkittävä vuosisata. Suomenkielisen kirjallisen tuotannon monipuolistuessa julkaistiin esimerkiksi ensimmäiset suomenkieliset oppikirjat ja suomi lähtökielenä -sanakirjat, joissa selityskielenä ei ole ruotsi. Tässä artikkelissa tarkasteltavana on Johan Gabriel Geitlinin laatima *Suomalais-latinainen sanakirja*, *Lexicon Fennico-Latinum* vuodelta 1883. Tutkimuksemme keskiössä ovat kysymykset sanakirjan tavoitteista ja niiden toteutumisesta. Tarkastelemme, kuinka teos huomioi eksplikoitua kohderyhmä, ja selvitämme, minkälaisia kielellisiä valintoja ja periaatteita teoksen suomenkieliseen sanastoon kirjoituu ja minkälaisina 1800-luvun kirjalliset pyrkimykset, odotukset ja vaatimukset näyttäytyvät autoritaarisen tahon eli Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) kustantamassa sanakirjassa.

Käsitlemme artikkelimme aluksi tutkimuksen keskeisiä lähtökohtia eli tarkasteltavan teoksen syntykontekstia esittelemällä sen laatijan (luku 2), 1800-luvun kieli-keskustelua (luku 3) ja suomalaisten vieraskielisten sanakirjojen julkaisutoimintaa (luku 4). Artikkelin ytimen muodostaa luku, jossa analysoimme sanakirjan lekseemisisältöä sen käyttöfunktioiden (5.1) ja ortografisten valintojen näkökulmista (5.2). Lopuksi esitämme kokoavasti tutkimuksen keskeiset tulokset ja päätelmät (luku 6).

2 Johan Gabriel Geitlin henkilönä ja yhteiskunnallisena vaikuttajana

J. G. Geitlin (1836–1890) oli yksi 1800-luvun vireistä kielimiehistä, jonka panos erityisesti suomenkielisen koulutuselämän kehittämisessä oli merkittävä (ks. esim. Mikkola 1939). Elämäntyönsä hän teki pääasiassa klassillisten kielten opettajana. Geitlinin opettajanura alkoi vuonna 1858 Jyväskylässä ja jatkui Hämeenlinnassa ja Helsingissä aina hänen kuolemaansa saakka, kaikkiaan yli kolmenkymmenen vuoden ajan. Viimeinen Geitlinin opetusviroista oli Helsingin normaalilyseon rehtorin virka. Hänelle kertyi myös merkittäviä kirkollisia ja maallisia luottamustehtäviä: hän toimi muun muassa edustajana valtiopäivillä. (Pitkäranta 1997.)

Geitlin oli syntynyt Helsingissä, mutta suvun juuret olivat Lounais-Suomessa, Naantalissa. Perhe oli ruotsinkielinen mutta harrasti suomea, ja perheen tuttavapiiriin kuului merkittäviä suomenmielisiä henkilöitä kuten J. V. Snellman. (Pitkäranta 1997.) Geitlinin oma käytännön suomen kielen taito lienee vahvistunut erityisesti Jyväskylässä vietetyn noin kymmenen vuoden aikana; hänen lapsuudessaan ja nuoruudessaan ei ollut luontevasti tarjolla tilaisuuksia suomen käyttämiseen, koska Helsinki oli tuolloin valtaosin ruotsinkielinen kaupunki. (Mikkola 1939: 361.)

Geitlinin oppilaana latinaa opiskellut, myöhemmin merkittävä suomalainen kielitieteilijä, J. J. Mikkola (1939: 405) arvioi Geitlinin tuotantoa seuraavasti:

Geitlinillä oli tavaton työkyky, mikä ilmenee myöskin hänen kirjallisessa tuotannossaan, joka on katsottava runsaaksi, kun ottaa huomioon, miten monessa luottamustoimessa häntä käytettiin koulun ulkopuolella. Paitsi latinan- ja saksan-kielen oppikirjoja hän on julkaissut myös suomalais-latinalaisen sanakirjan. Se oli tehty Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran tilauksesta ja oli epäilemättä suuritoinen. Sitä ei kuitenkaan voi asettaa yhtä korkealle kuin hänen oppikirjojansa, mihin epäilemättä on syynä, että sen suomalaisen sanaston pohjaksi oli pantu Lönnrotin sanakirja. Ilmestyessään 1883 se ei enää ollut suomalaisen kirjakielen kehityksen tasalla.

Kuten Mikkola toteaa, Geitlin julkaisi paitsi sanakirjan, jonka laatiminen ajoittui uran ja elämän loppupuolelle, myös muuta latinan kielen oppimateriaalia. Ensimmäisenä ilmestyi *Latinainen kielioppi umpisuomalaisen nuorison hyödyksi* (1858–1860, useita painoksia), jota seurasivat *Lukuharjoituksia latinan sanamuotojen oppimiseksi* (1864), *Käytännöllinen johdanto latinan lauseopin oppimiseen* (1867) ja *Suomalais-latinalainen lukukirja* (1874). Myös väitöskirjassaan *Periculum syntaxin Latinam Fennice proponendi* (1860), jonka praeses eli ohjaaja oli Elias Lönnrot, Geitlin käsitteli latinan syntaksia suomen näkökulmasta. Lisäksi hän julkaisi teoksen *Saksalainen kieli-oppi ynnä lukemiston ja sanakirjan kanssa* (1861).

Päinvastaiseen arvioon suomalais-latinalaisesta sanakirjasta kuin Mikkola on päättänyt Reijo Pitkäranta (1997), joka pitää *Kansallisbiografiaan* kirjoittamassaan artikkelissa sitä Geitlinin ”kirjallisen tuotannon merkittävimpänä saavutuksena”. Sanakirjasta otettiin näköispainos vielä niinkin myöhään kuin vuonna 1996, ja tuo painos tuli tuolloin todelliseen tarpeeseen – ei siis vain tutkijoiden käyttöön tai (ainakaan ensisijaisesti) kuriositeetin vuoksi. Pitkärannan arvio siitä, että teos ”on edelleen erinomainen apuväline kaikille Suomen latinisteille”¹, pätee tuskin enää, koska vuonna 2001 ilmestynyt Pitkärannan itsensä laatima *Suomi–latina–suomi-sanakirja* lienee syrjäyttänyt Geitlinin teoksen, jota ei ole juuri enää saatavanakaan.²

1. Samankaltaisen arvion antaa myös Tuomo Pekkanen sanakirjan vuonna 1996 ilmestyneen näköispainoksen lyhyessä alkupuheessa. Syyksi hän mainitsee sen, että sitten vuoden 1883 vastaavanlaista teosta ei ole ilmestynyt. Pekkanen myös kiittää Geitlinin teoksen latinalaisia konstruktioita erinomaisesti laadituiksi.

2. Geitlinin sanakirjan ilmestymisajankohtana tuorein latinalais-suomalainen sanakirja oli F. W. Rothsteinin vuonna 1864 (2. p. 1884) ilmestynyt *Latinais-suomalainen sanakirja koulujen tarpeeksi*. Tosin opetus-tarpeisiin oli rajattuja käyttäjäkuntia varten olemassa myös muita sanastoja, kuten vuonna 1868 omakustanteena ilmestynyt H. G. Peranderin *Latinais-suomalainen sanakirja: alkeisopiston tarpeeksi*. Tämän

3 Suomen kielen kirjallistuminen ja 1800-luvun yleinen kielikeskustelu

Geitlinin opettajan ja oppimateriaalin tuottajan ura ajoittuu suomalaisen ja suomenkielisen korkeakulttuurin, suomenkielisen opetuksen ja suomen kirjakielen kehityksen näkökulmista merkittävään aikakauteen. 1800-luvun kuluessa suomen kieli saavutti sivistyskielen kriteerit. Voidaan puhua 1800-luvun kirjallistumisprosessista, jonka seurauksena suomesta kehitettiin ja siitä kehittyi kaikilla elämän osa-alueilla käytettävissä oleva kieli. Uutta erikoisalojen sanastoa muodostettiin runsaasti ja jopa urakalluontoisesti (ks. esim. Hakulinen 1979: 446–466; Laine 2007; Pitkänen 2008). Suomenkielisten koulujen myötä tuli tarve myös suomenkielisille oppikirjoille (esim. Kolehmainen 2014: 56–57).³

1800-luvulla käytiin vilkasta ja kiihkeääkin keskustelua suomen kirjakielen kysymyksistä. Yleisesti katsottiin, että vasta vakiintumassa oleva nuori kirjakieli kaipasi kaikille kielenkäyttäjille yhteisiä sääntöjä sekä määrätietoista ohjausta. Näihin ideaaleihin tähtäävää toimintaa ja pyrkimyksiä ei suomalaisen sivistyneistön keskuudesta puuttunut; kirjakielen standardoimisesta käytyyn keskusteluun ottivat osaa arvovaltaiset henkilöt. Yhtenä keskeisenä kysymyksenä oli, mikä suomen kielen alueellinen varieteetti valitaan normatiiviseksi esikuvaksi. Keskustelua on myöhemmin nimetty murteiden taisteluksi. Sen tuloksena päädyttiin jonkinlaiseen kompromissiin niin, että suomen kirjakielen voidaan katsoa muodostuvan eri murteille ominaisista morfologisista, syntaktisista ja sanastollisista piirteistä. (Esim. Häkkinen 1994: 499; Lauerma 2004.)

1800-luvun kuluessa tapahtunut suomen kirjakielen kehittäminen yhteiskunnan, tieteen ja sivistyksen kieleksi liittyi erottamattomasti Euroopassa nousseeseen kansallisuusaatteeseen. Myös sanakirjatyö toteutti tällaista kansallista tehtävää (Lehtosalo & Kuutti 2013: 58). Suomenmielisen sivistyneistön keskeisenä tehtävänä olikin nimenomaan parantaa suomen kielen asemaa. Sen keskuudessa keulahahmoksi nousi viimeistään *Kalevalan* (1835) ilmestymisen myötä Elias Lönnrot; toisena merkittävänä kielimiehenä kirjoitetun yleissuomen vakiinnuttamisen kannalta on mainittava August Ahlqvist. Etenkin Lönnrotin toimittaman *Kalevalan* vaikutuksesta 1800-luvulla nousivat ihanteeksi itämurteiset kielen piirteet.

Vielä 1800-luvun lopulla kirjasuomen suurimpia haasteita oli oikeinkirjoituksen vakiintumattomuus. Keskeisiä kielenhuollon kysymyksiä olivat muun muassa *d:n* kuuluminen suomen äännejärjestelmään, vokaalien pituuden merkintä, vierassanojen kirjoittaminen ja taivutus sekä yhdysmerkin käyttö. Läpi vuosisadan oli erilaisissa merkintätavoissa ja kirjoituskäytänteissä runsaasti horjuvuutta samankin kirjoittajan teksteissä. Merkittävät kielimiehet kävivät keskustelua oikeakielisyyksykysymyksistä tarjoamalla käytännön malleja kirjallisen tuotantonsa kautta sekä esittämällä näkemyksiään sanoma- ja aikakauslehdissä. (Esim. Häkkinen 1994: 181–185, 500–503; Kolehmainen 2014: 61–64; ks. myös Kohtamäki 1956: 83–93.)

teoksen lyttäsi tuoreeltaan B. F. Godenhjelm *Kirjallisessa Kuukauslehdessä* (nro 11/1868). Seuraava uusi latina-suomi-sanakirja ilmestyi A. W. Strengin toimittamana vasta vuonna 1933.

3. Vuoden 1841 kouluasetuksen mukaan suomi tuli ottaa oppikoulujen opetuskieleksi ruotsin rinnalle (esim. Kolehmainen 2014: 56–57). Suomenkielinen opettajakoulutus alkoi Jyväskylässä vuonna 1863, ja kansakouluasetus annettiin vuonna 1866. (Esim. Häkkinen 1994: 63–68.)

4 Geitlinin sanakirjan syntykonteksti ja julkilausutut toimitusperiaatteet

Ensimmäisen latinalais-suomalaisen sanakirjan (1864) laatija F. W. Rothsten teki SKS:lle vuonna 1875 ehdotuksen suomalais-latinalaisen sanakirjan toimittamiseksi. Hänen mukaansa pelkkä latinalais-suomalainen sanakirja ei enää riittänyt vastaamaan koulujen tarpeisiin. Opintoihin kuului olennaisena osana käännöstekstien tuottaminen myös suomesta latinaan; tällaisen tekstin laatiminen sisältyi myös ylioppilastutkintoon. Ilman suomi lähtökielenä -sanakirjaa oli käännöstyön tukena käytettävissä ainoastaan vieraiden kielten sanakirjoja, mikä edellytti kolmannen kielen, käytännössä ruotsin tai saksan, erittäin hyvää hallintaa. Tämä oli Rothstenin mukaan olosuhteet huomioon ottaen kohtuuton vaatimus. (Ks. tark. Suomi 1878: 269–272.) Rothsten oli arvostettuna sanakirjantekijänä ja seuran toimihenkilönä hyvä puolestapuhuja: SKS hyväksyi esityksen, ja työn tekijäksi lupautui tohtori J. G. Geitlin (mts. 278).

Geitlin kertoo *Suomalais-latinaisen sanakirjansa* (1883) alkupuheessa toimitusperiaatteistaan. Hän oli alun perin päättänyt sisällyttää teokseen vain sanat, jotka ”saattaisivat tulla täytäntöön oppilaiden latinaisissa kirjoitusharjoituksissa”, siis tekstin tuottamisessa suomesta latinaan. Tätä periaatetta Geitlin kertoo kuitenkin noudattaneensa vain hakusanoissa aakkosvälillä A–K, mikä käsittää vajaan kolmasosan teoksesta. Sen sijaan myöhemmissä hakusanoissa L–Ö hän otti – omien sanojensa mukaan lukuisten pyyntöjen seurauksena – rinnakkaiseksi ohjenuorakseen suomen kielen esittelemisen. Tämä perustui ajatukseen, että kirjasta ”saattaisi olla jonkinlaista apua myös niille ulkomaalaisille, jotka ehkä haluaisivat Suomen kieleen tutustua”. Geitlin kertoo muuttaneensa suunnitelmaansa seuraavasti: ”– – yhä pitäen silmällä kirjani päätarkoitusta lisäsin siihen ne sanat, jotka Elias Lönnrot’n suurta sanakirjaa seurattessani näyttivät minusta tärkeimmiltä.” Geitlin viittaa tässä vuosina 1866–1880 ilmestyneeseen *Suomalais-Ruotsalaiseen sanakirjaan*, aikansa todelliseen merkkitapaukseen.

Geitlin ilmoittaa teoksensa alkupuheessa käyttäneensä sanakirjatyönsä lähteinä saksalais-latinalaisia Kraftin (1820–1821), Georgesin (1830–1834), Heinichenin (1866) ja Ingerslevin (1853) sanakirjoja sekä Cavallinin (1877) ruotsalais-latinalaista sanakirjaa, joka oli tuore Geitlinin aloitellessa työtään. Geitlinin luettelemat saksalaiset sanakirjat ovat osin erityisesti koulujen tarpeisiin laadittuja teoksia, joista otettiin 1800-luvun kuluessa useita paranneltuja painoksia.⁴ Ainoa Geitlinin mainitsema suomea sisältävä sanakirja on Lönnrotin suursanakirja, johon Geitlin antaa ymmärtää tarttuneensa vasta, kun häneltä pyydettiin oman teoksensa käyttäjäkunnan uudelleenarviointia.⁵ Lönnrotin sanakirjassa hakusanoja on noin 200 000, Geitlinillä arviolta 25 000–

4. Mielenkiintoista kyllä, Heinichenin sanakirjan (*Deutsch-lateinisches Schulwörterbuch*) ensimmäisen painoksen (1866) alkupuheesta todetaan kritisoiden saksalais-latinalaisten sanakirjojen – mukaan lukien Ingerslevin ja Georgesin sanakirjat – sisältävän niiden Schulwörterbuch-statukseen nähden runsaasti tarpeettomia sanoja. Rajanveto osoittautui myös Geitlinille hankalaksi, kuten tuonnempana osoitamme.

5. Yleisesti voidaan sanoa, että Geitlin tapaa luetella käyttämänsä lähteet tunnollisesti; muiden pedagogisten julkaisujensa esipuheissa hän esimerkiksi mainitsee merkittävän määrän kielioppeja, joita on hyödyntänyt (ks. Karlsson 2000: 77). Geitlin oli Karlssonin (2001: 42) mukaan myös väitöskirjassaan valveutunut viittaaja, joka oli perillä ajan kielitieteellisestä tutkimuksesta.

26 000. Geitlinin sanakirjan lopusta löytyy liite, jossa on lisäyksiä teoksen alkupäähän; myös tämä mainitaan alkusanoissa. Toimitusperiaatteen muutoksista johtuneen sisällön epätasaisuuden Geitlin toivoi voivansa korjata myöhemmin toisessa painoksessa. Tällaista korjattua painosta ei kuitenkaan koskaan toimitettu.

Julkilauseuttujen toimitusperiaatteiden perusteella Geitlin ei enää työn myöhemässä vaiheessa liiemmin kajonnut teoksen alkupään toimitustyöhön. Näin ollen sanakirjasta pitäisi periaatteessa erottua kahdentyyppistä aineistoa: ei-lönnrotilaista (hakusanat A–K) ja lönnrotilaista (hakusanat L–Ö). Sanakirjan laatiminen tekniikalla, jota Geitlin on alkupuheen perusteella soveltanut, eli etenemällä järjestelmällisesti A:sta Ö:hön, on kuitenkin hyvin työläs, ellei apuna ole alusta asti jokin suomi lähtökielestä -sanakirja. Jollekulle tällainenkin pioneerityö on tietysti langennut, mutta 1800-luvun loppupuolella olisi ollut käytettävissä useitakin vaihtoehtoja Lönnrotin suursanakirjan ohella. Onkin kiinnostavaa tarkastella nimenomaan Geitlinin teoksen ensimmäisen kolmanneksen sanastoa (A–K) sen alkuperän näkökulmasta.

Geitlinin *Suomalais-latinainen sanakirjan* tarkoituksena oli tukea latinan opintoja, mikä oli ollut jo vanhastaan eli 1600-luvulta alkaen suomalaisten sanakirjojen ensisijainen tavoite. Varhaisin sanakirja, jossa esiintyy suomea, on Erik Schroderuksen *Lexicon Latino-Scondicum* vuodelta 1637 (n. 2 400 lemmaa; tekstin lukumäärätiedoista ks. Romppanen 2000: 101–118; 2001: 124, 147–148, 155). Kirjan sanaselitykset ovat latinasta ruotsiin, saksaan ja suomeen. Tämä ja muut koulupoikien latinan opiskelun avuksi tarkoitetut 1600-luvun niin kutsutut tulkisanakirjat sisälsivät pääasiassa perussanastoa, jonka suomenkieliset vastineet olivat murrelevikiltään länsisuomalaisia (ks. Nummila 2010: 190–191, 199). Vuonna 1745 suomesta tuli Daniel Jusleniuksen sanakirjan *Suomalaisen Sana-Lugun Coetus* (*Lexicon Fennico-Latino-Svecum*) myötä sanakirjojen lähtökieli (n. 16 000 lemmaa).

Mistä edellä mainitut pyynnöt Geitlinin suomalais-latinalaisen sanakirjan soveltuvuudesta myös suomea taitamattoman käyttöön sitten kumpusivat? Jo aiemmin Gustaf Renvallin vuosina 1823 ja 1826 ilmestynyt *Suomalainen Sana-Kirja: Lexicon Linguae Fennicae cum interpretatione duplici, copiosiore Latina, brevior Germanica* (n. 22 000 lemmaa) oli tarkoitettu lähinnä ulkomaalaisten tutkijoiden käyttöön, ei niinkään vastaamaan suomalaisten käytännön tarpeita (ks. Lauerma 2005) – olivathan selityskielet eurooppalaisesta näkökulmasta merkittävät latina ja saksa (ilman ruotsia).⁶ SKS:n pöytäkirjoista selviää, että toivomuksen uudenkin suomalais-latinalaisen sanakirjan soveltumisesta ulkomaalaisten suomen kielen tutkijoiden käyttöön lausui jo Rothsten teoksen laatimista seuralle ehdottaessaan (Suomi 1878: 271).

Mielenkiintoinen kysymys on, löytyikö Geitlinin sanakirjalle lopulta jälkimmäisen tarkoituksen mukaisia käyttäjiä eli ihmisiä, jotka halusivat tutustua suomen kieleen. Geitlinin sanakirjan ilmestyessä vuonna 1883 tilanne oli suomi lähtökielestä -sanakirjojen osalta seuraavanlainen: suomi–ruotsi-sanakirjoja oli ilmestynyt 1800-luvun kuluessa

6. Myös Lönnrot oli julkaissut vuonna 1847 matkailijoille suunnatun sanakirjan *Svensk, finsk, och tysk tolk*. Ajatus suomen sanakirjojen kieltä esittelevästä funktiosta ei ole 1800-lukua varhaisempienkaan sanastojen osalta tuntematon, vaan jo 1600-luvun tulkisanakirjoja tiedetään kopioidun kielestä kiinnostuneiden ummikkojen käyttöön (Nummila 2012).

useita; sen sijaan ensimmäinen suomalais-saksalainen sanakirja ilmestyi vasta vuonna 1888, ja suomalais-ranskalaista sanakirjaa saatiin odottaa vuoteen 1900 saakka.⁷ Suomea taitamattoman pääsy kielen sanaston äärelle kulki siis Geitlinin sanakirjan ilmestymiseen asti käytännössä ruotsin kautta. Poikkeuksena oli Wallinin sanakirja (1848–1850), jossa hakusanakielenä on myös venäjä. Niiden varhaisten sanakirjojen, joissa selityskielenä on myös latina, käyttöä hankaloitti huono saatavuus: suurin osa Renvallin teoksen painoksesta oli tuhoutunut Turun palossa vuonna 1827 (esim. Lauerma 2005: 127), ja 1700-luvun loppupuolella laadittu Christfrid Gananderin suomalais-ruotsalais-latinalainen sanakirja, johon Renvallin työ perustui, oli olemassa vain käsikirjoituksena; teos painettiin vasta vuosina 1937–1940. Periaatteessa Geitlinin teos ilmestyi paikkaamaan aukkoa markkinoilla, sikäli kun tosiasiallisista markkinoista voidaan puhua.

Kuten edellä todettiin, kysymys Geitlinin mahdollisista suomenkielisistä kirjallisista lähteistä on kiinnostava. Sanavertailut osoittavat, ettei Geitlin koostanut suomenkielistä hakusanastoa 1600–1700-luvun eikä Renvallin sanakirjoista. Hän ei seurannut myöskään Carl Heleniuksen (1838, 17 500 lemmaa) tai G. E. Eurénin (1860, n. 36 000 lemmaa) suomalais-ruotsalaisia sanakirjoja.⁸ Muita mahdollisia teoksia olisivat olleet A. Liliuksen (1860) *Suomen-kielinen Lukemisto, Sanakirja* (7 300 lemmaa), August Ahlqvistin (1873b) *Uusi Suomalainen lukemisto Suomalais-Ruotsalaisen Sanakirjan kanssa lyselöitä varten* (7 000 lemmaa) sekä F. Ahlmanin *Suomalais-Ruotsalainen sanakirja* (1874, 28 000 lemmaa). Näistä Liliuksen ja Ahlqvistin teokset ovat niin suppeita, ettei niistä ole ollut sanottavaa hyötyä; sen sijaan Ahlmanin sanakirja on riittävän kattava ja ilmestynyt sopivasti hieman ennen kuin Geitlin aloitti työnsä. Palaamme Ahlmanin sanakirjaan myöhemmin tässä artikkelissa.

5 *Suomalais-latinaisen sanakirjan sisältö: funktionaalinen ja ortografinen näkökulma*

Analysoimme tässä luvussa valikoimiamme ortografisia, muoto-opillisia ja semanttisia piirteitä selvittääksemme Geitlinin leksikografiseen työhön liittyviä periaatteita sekä niiden toteuttamista ja toteutumista. Tarkastelemme suomenkieliseen sanastoon kirjoittuvia valintoja funktionaalisesta eli teoksen käytön sekä teoksessa käytetyn kielen näkökulmasta. Alaluvussa 5.1 selvitämme sanaston kirjallista alkuperää ja koostamiseen liittyviä kysymyksiä ja alaluvussa 5.2 teoksessa noudatettuja ortografisia periaatteita.

7. Helenius (1838): *Suomalainen ja ruozalainen sanakirja* (1838); Wallin (1848–1850): *Suomen-, venäjän- ja ruotsinkielinen sanakirja*; Eurén (1860): *Suomalais-ruotsalainen sanakirja*; Ahlman (1865): *Ruotsalais-Suomalainen sanakirja*, (1874) *Suomalais-Ruotsalainen sanakirja*; Ervast (1888): *Suomalais-saksalainen sanakirja*; Nordlund (1889): *Suomalais-ruotsalainen käsi-sanakirja*; Cannelin (1894): *Suomalais-ruotsalainen sanakirja* (1894); Palander (1900): *Suomalais-venäläinen sanakirja*; Yrjö-Koskinen (1900): *Suomalais-ranskalainen sanakirja*. Ensimmäinen suomalais-englantilainen sanakirja on Otto Th. Dufvan (1904) *Suomalais-englantilainen sanakirja: kouluja varten*.

8. Se, ettei Geitlin hyödyntänyt Heleniusta, on aikalaisten arvion valossa ymmärrettävää: teosta pidettiin jokseenkin epäonnistuneena. Eurénin sanakirja sai suopeamman vastaanoton mutta herätti myös polemiikkia (ks. Koukkunen 2004).

5.1 Suomenkielisen sanaston koostamisperiaatteet ja alkuperä

Suomalais-latinaisen sanakirjan hakusanoina esiintyy suuri joukko yleiskielen näkökulmasta vieraita ja kontekstista vaikeasti avautuvia ilmauksia. Merkittävä osa näistä on verbejä, esimerkiksi *haalottaa, heiskua, heristyä, hiveltyä, irmastella, kakertaa, kuontua, kuurnita*; myös *lerkkua, liidetä, liiwistellä, nihkaa, nuurua, papuilla, raamastaa, soilottaa, suureilla, terjua, turahtua, törmistellä, ullottaa, urentaa, waidella, wennota, werutella, yrhiä ja öynästää*. Geitlin on lemmannut verbit huolellisesti 1. infinitiiviin; vastineena on latinan infinitiivi (akt. prees.). Levikkitiedot osoittavat ilmausten edustavan itämurteista ja usein suppeilla alueilla tavattua sanastoa. Savolais-karjalainen sanasto ei ole kuitenkaan todennäköisesti edustanut Geitlinille tutuinta suomen kieltä. Kuten on mainittu, Geitlinin suku oli lähtöisin Lounais-Suomesta ja hän itse Helsingistä. Geitlin toimi sanakirjan laatimisaikaan opettajana Hämeenlinnassa, mikä ei sekään selitä opiskelijoille käännösavuksi tuotetun sanaston voimakasta itämurteisuutta. Todennäköisesti sanasto onkin ollut valtaosalle opiskelijoista vierasta.⁹ Sanaston outous ajan kirjoitetussa kielessä voidaan todentaa vertaamalla sitä 1500–1800-luvun suomenkielisiin teksteihin. Laajojen aineistojen, Vanhan kirjasuomen korpuksen (VKSK), Varhaisnykysuomen korpuksen (VNSK) ja Suomen kirjallisuuden klassikot-korpuksen (SKK; 1800-luvun aineisto), tekstidata osoittaa, ettei sanasto ole ollut yleisesti tunnettua ja käytettyä.

Geitlinin vieraanoloisten verbien vertaaminen Lönnrotin *Suomalais-Ruotsalaisen sanakirjan* sanastoon puolestaan osoittaa, että sana-aines on teoksille yhteistä. Tämänkaltaisen murreosan esiintyminen sanakirjoissa selittyy aikakauden kieli-ihanteilla: aktiiviset kielimiehet suosivat voimakkaasti itämurteita (esim. Niinivaara 1931: 4; Anttila 1935: 269). Taustalla oli halu uudistaa kieltä ja irrottautua läntisestä vanhasta kirjasuomesta. Esimerkiksi auktoriteettiasemassa olleen Lönnrotin näkemys oli, että vanhan kirjakielen tuli väistyä itämurteisen kielenkäytön tieltä tai sulautua siihen (ks. Niinivaara 1931: 4). Itämurteiden ihannoinnista huolimatta kirjakieleen otettavan ja vakiinnutettavan aineksen osalta haluttiin kuitenkin huomioida myös ymmärrettävyyssyysmykset. Varsinkin suppea-alaisia murreanoja ohjeistettiin välttämään. Ongelmia aiheutti erityisesti suuresti arvostettu *Kalevala*, jonka sanastoa tarjottiin yleisen kirjakielen tarpeisiin, vaikka sanasto oli suurimmalle osalle suomalaisista tuntematonta. Muun muassa Ahlqvist ja Snellman esittivät tällaisen toiminnan uhkaavan kirjakielen selvyyttä. Ahlqvistin mukaan vieraiden murreanojen käyttö saattoi myös viivyttää nuoren sivistyskielen muotoutumista. (Ks. esim. Häkkinen 1994: 502; Ahlqvist 1874: 60.)

Sen, että Geitlin poimi Lönnrotilta suuren määrän suppeilla alueilla esiintyvää sanastoa, voi ajatella kielivän hänen suomen taitonsa rajoittuneisuudesta ja siten kyvyttömyydestä erottaa yleisesti käytössä olevia, oppilaiden ymmärtämiä ilmauksia heille oletettavasti vieraasta sanastosta. Todennäköisesti Geitlinin valinnoissa on kuitenkin

9. Hämeenlinnan oppilasaine lienee ollut suhteellisen paikallista, sillä Hämeenlinna itäisemmässä Suomessa oli jo näihin aikoihin omiakin suomenkielisiä lyseoita, vuoteen 1874 mennessä Kuopiossa, Jyväskylässä, Joensuussa, Viipurissa ja Savonlinnassa; lisäksi pohjoisen Itä-Suomen koulutustarpeisiin vastasi lähinnä Oulun suomenkielinen yksityislyseo. (Hanho 1955: 333.)

kyse ihanteiden tavoittelusta, halusta osallistua nuoren sivistyskielen monipuoliseen viljelyyn ja itämurteista ammennetun sanaston yleiskieleen vakiinnuttamiseen. Monet hänen vieraanoloiset verbinsä ovatkin samoja tai samaan pesyeseen kuuluvia kuin 1800-luvun *Kalevalan* sanoja selittävässä teoksissa (mm. Ahlqvist 1878; *Kalevala II. Selityksiä* 1895), mikä sekin osaltaan kertoo, ettei sanasto ole ollut lähtökohtaisesti tuttua 1800-luvun äidinkielliselle kielenkäyttäjälle.

Se, että sanasto on ollut oppilaille vierasta, ei varmasti ole tukenut kielenoppimista ideaalilla tavalla. Tähän ongelmaan kiinnittää huomiota myös *Valvojaan* (1884: 459) teoksesta perusteellisen arvion laatinut Adolf W. Streng¹⁰: suomalaisen käyttäjän kannalta mukana on runsaasti hakusanoja, joita ”siinä suinkaan ei tulisi hakeneeksikaan, vielä vähemmän siinä kaipaisi”. Myöskään toiselle nimetylle kohderyhmälle, suomea taitamattomille, eivät teoksen lekseemivalinnat ole tarjonneet todenmukaista kuvausta yleiskielestä saati opettaneet ei-äidinkielliselle käytännön suomea: ”Muukalainen, joka suomalaista kirjallisuutta lukee, hakee kirjasta etupäässä vaan itse sanoja, ja esim. Kalevalan – jonka muukalainen etupäässä ottanee käsiinsä – sanaston suhteen se tietysti on puutteellinen ja sen täytyy siksi jäädä.” Erityisesti verbien osalta lähtökohdat ovat siis muut kuin pedagogiset, mutta sen lisäksi, että pääasiallinen käyttäjäkunta eli koululaiset hämmentyvät, sanakirja jättää myös kansanrunouteen tutustujan pulaan.

Kalevalan sanaston viljely ei osoittaudu muissakaan 1800-luvun vieraskielisissä sanakirjoissa tuntemattomaksi. Näin toimitaan ainakin vuonna 1888 julkaistussa ensimmäisessä suomalais-saksalaisessa sanakirjassa, jonka laatija Karl Ervast kirjoittaa alkupuheessa seuraavasti:

Sanain varasto on otettu F. Ahlman’in suomalais-ruotsalaisesta sanakirjasta – -. Tähän sanavarastoon on lisäksi otettu k a i k k i Kalevalan sanat sekä ne oudonpuoleiset Kantelettaren sanat, jotka ovat Kantelettareen liitetyssä luettelossa. Lauseparret ovat melkein ylivoimaisesti otetut Lönnrotin sanakirjasta ja Kalevalasta. (Ervast 1888: V; harvennus alkuperäisteoksen mukaisesti.)

Geitlinin ja Ervastin sanakirjojen suomalaista hakusanastoa verrattaessa voi todeta yleiskielen kannalta vieraiden verbien olevan teoksille pitkälti yhteistä ainesta. Geitlinin tavoin Ervast mainitsee esipuheessa ei-suomenkielisen lukijakunnan. Hän toteaa SKS:n määränneen teokselle kaksi tarkoitusta: kirjan tuli sekä täyttää Suomen koulujen suuri sanakirjatarve että auttaa ulkomaalaisia tutustumaan suomen kieleen ja suomalaiseen kirjallisuuteen. Ervastin mukaan tämä hankaloitti teoksen toimitustyötä ja aiheutti epätasaisuutta; samoin toteaa Geitlin, etenkin kun jälkimmäinen tavoite tuli hänen mukaansa ilmi vasta teoksen laatimisen ollessa hyvässä vauhdissa. Geitlinin sanakirjaa koskevassa arviossa Streng (1884: 459) ilmaisee suoraan, että ”arvoisa kirjan tekijä olisi tehnyt paremmin, jos hän olisi ollut siinä suhteessa saamiensa kehotuksia noudattamatta”. Kenties niin Geitlinille kuin Ervastillekin ainoa keino protestoida kustantajan toiveita vastaan oli pahoittelun esittäminen alkupuheessa.

10. Arvioijan nimimerkki on A. W. S.; kyse ei voine olla kenestäkään muusta kuin Strengistä, joka toimi tuolloin Viipurissa ja Helsingissä latinanopettajana.

Vieraskielisten sanakirjojen aines osoittaa konkreettisesti, millaiseen suomalais-sanastoon ulkomaisen lukijakunnan katsottiin haluavan tutustua – tai pikemminkin millaista sanastoa sille haluttiin esitellä. Suomi oli *Kalevalan* ansiosta noteerattu maailmalla kansakuntana, jolla on omaa arvokasta, korkeatasoista kulttuuria ja oma historia. Suomi oli nousemassa muiden sivistyskansojen joukkoon. Kansainväliselle yleisölle haluttiin tarjoilla turmeltumattomana pidettyä, puhdasta suomea. Kaiketi kustantajan toiveet ulkomaisesta lukijakunnasta olivatkin korkealla. Irma Sulkusen (2004: 186) mukaan SKS:n kansainväliset yhteydet olivat 1870-luvulla ohentuneet mutta tiivistyneet uudelleen 1880-luvulla; tällaista kehityskulkua saattavat heijastella myös seuran sanakirjantekijöilleen esittämät toiveet ulkomaalaisten käyttäjien huomioonottamisesta. Lönnrotin sanakirja, joka oli suomalaisesta kansanrunoudesta ja sen kielestä kiinnostuneiden tarpeisiin varmasti riittävän kattava ja asiantuntevasti laadittu, avasi väylän suomen kieleen ruotsia taitaville, mutta kustantajan mielikuvissa latina kenties tarjosi yleismaailmallisesti pätevän kanavan, joskin akateemisia valmiuksia edellyttävän.

Toinen teokseen sisältyvä sanaryhmä, joka viittaa ulkomaiseen lukijakuntaan, on suomalaista kansanperinnettä, kulttuuria ja elinkeinoja kuvaava sanasto, jonka mukanaoloa lienee pidetty olennaisena suomen kieleen suomalais-latinalaisen sanakirjan avulla tutustuvan näkökulmasta. Tälle sanastolle ei ole antaa suoria latinankielisiä vastineita, ja ilmaukset vaativat siten yksinkertaista sanavastinetta laajempia selityksiä. Esimerkkeinä mainittakoon *kantele* (lat. *cithara Fennorum primitiva*), *kaski* (polttamaton lat. *silva caesa sed nondum combusta*; poltettu lat. *ager silva combusta praeparatus*; *ager combustus*), *pulkka* (lat. *traha, qva vehuntur Lappones, qvam vehunt rhenones*) ja *rahe* (lat. *sagena, qva in Fennia hiemali tempore utuntur piscatores*, 'talvinuotta'). Kyse on sanastosta, jota latinan käännošarjoituksissa tuskin on tarvittu ja jonka funktio täten on selvästi muu kuin latinan kielen oppimiseen tähtäävä.

Edellä olemme nostaneet esiin kaksi Geitlinin teoksessa esiintyvää sanaryhmää, jotka ovat yhteisiä ajan suurimman auktoriteetin ja esikuvan eli Lönnrotin sanakirjan sanaston kanssa. Sanaston avulla on mahdollista tehdä päätelmiä teokselle asetetuista päämääristä ja valinnoilla tavoitelluista teoksen käyttöfunktioista. Geitlinin teoksessa aakkosvälillä A–K esiintyvä lönnrotilainen aines valaisee myös alkuosan sanaston koostamiseen liittyviä avoimia kysymyksiä. Erityisesti edellä esitetyn murren sanaston valossa vaikuttaakin vahvasti siltä, ettei Geitlinin alkupuheeseen perustuva käsitys teoksen alkuosan muista kuin lönnrotilaisista lähtökohdista pidäkään paikkansa. Sanaston analyysia laajentamalla voidaan kuitenkin löytää myös Lönnrotin sanakirjasta poikkeavaa sana-ainesta, jota käsittelemme seuraavaksi.

Aakkosvälillä A–K Geitlinin Lönnrotista eroavassa sanastossa on joitakin yhdyssanoja (*aamu-koite*, *ajansuhde*, *alkeis-opettaja*, *alppikansa*, *aurankärki*, *elämänsuunta* ja *ennakkotunne*) sekä muutama johdos (*filosofillinen*, *filologillinen* ja *greekkalainen*). Kaikki sanat ovat produktiivisen sananmuodostusprosessin tuloksena syntyneitä, läpinäkyviä ja rakenteen tai merkityksen perusteella nuoria ilmauksia. Mistä ne ovat peräisin?

Tarkasteltaessa Lönnrotin sanakirjasta poikkeavia leksemejä 1800-luvun tekstikorpuksesta (VNSK) käy ilmi, että edellä esitetyistä kymmenestä tapauksesta kah-

deksan on tunnettu muussa aikakauden kirjallisuudessa. Sanaston esiintymätiedoista nousevat esiin *Kirjallinen Kuukauslehti* (1867, 1870), *Kieletär* (1872, 1873) ja *Suometar* (1847, 1848). Kyse on vaikutusvaltaisimmista suomen kielen kysymyksiä käsitelleistä aikakausjulkaisuista. Tätä sanastoa voidaan pitää Geitlinin itse sanakirjaansa poimimana. Lekseemeistä *alppikansa* ja *elämänsuunta* ei löydy esiintymätietoja muista lähteistä, mutta on hyvin mahdollista, että nämä yksittäiset ilmaukset ovat peräisin joistakin korpukseen sisällyttämättömistä teksteistä.¹¹

Geitlinin sanakirjassa merkittävä Lönnrotin sanastosta poikkeava ryhmä on nuoret lainasanat. Lekseemejä on jo aakkosvälillä A–K useita kymmeniä. Kysymys on 1800-luvun kirjasuomessa uudesta suomalaissanastosta; H. J. Strengin (1915) nuorten lainasanojen luettelon perusteella ilmauksia ei tavata vanhan kirjasuomen kaudella. Semanttisesti ilmaukset ovat tyypillisiä nuoria lainasanoja eli tavalla tai toisella ajankohtaisia, aihepiireiltään monipuolistuneessa kirjakielessä tarvittavia, niin sanottuja kulttuurisanoja. Geitlinin sanakirjan sisällöstä ja tarkoituksesta johtuen merkittävän ryhmän muodostavat antiikin kieliin ja kulttuuriin liitettävissä olevat sanat kuten *circumflexi*, *demokratia* ja *drama*. Mainittava ryhmä on myös eri tieteenalojen erikoissanasto, jota edustavat muun muassa *filologia* ja *fysiologia*.

Lönnrotin sanastosta eroavaan nuoreen lainasanastoon lukeutuu Geitlinin sanakirjassa ennen kaikkea substantiiveja mutta myös muutamia verbejä kuten *botaniseerata* 'keräällä ja tutkia kasveja', *citeerata*, *damaskeerata* 'valmistaa kuvioterästä', *dediceerata* 'lähettää tai omistaa kirja jollekulle', *deklameerata* 'lukea ääneen, julistaa' ja *deklinoerata* 'taivuttaa nominia'. Kaikki verbit on otettu kieleen lainaverbeille tyypillisesti niin sanottujen supistumaverbien taivutusryhmään. Verbiin esiintymisasu ei ole itsestään selvä, vaan esimerkiksi Ahlmanin sanakirjan (1865) suomeen sopeutetut nuoret ruotsalaiset lainaverbit, kuten *interpolita* (< ru. *interpolera*), *siseleitä* (< ru. *ciselera*), *sementittää* (< ru. *cementera*) (ks. tark. Rahko 2005: 123), eroavat asultaan Geitlinin verbeistä siinä, että Geitlinin 1. infinitiivin muodoissa ruotsin *-era*-aines on lähes aina säilytetty. Ahlmanilla taas verbit on mukautettu suomen kielen muotoryhmiin toisin; *-(e)erata*-loppuisia tapauksia on yli sadasta ensiesiintymäverbistä vain muutama (Rahko 2005: 122). Geitlinin ratkaisu puolestaan vastaa Ahlqvistin (1873a: 64) näkemystä, jonka mukaan *-era*-aines oli säilytettävä, jotta vältyttiin sellaisilta hänen mukaansa naurettavilta muodoilta kuin *ap-solvaan* (< ru. *absolvera*), *pulaan* (< ru. *polera*) ja *tis-konttaan* (< ru. *diskontera*) (ks. 1800-luvulla tavattavasta variaatiosta Pantermöller 2003, esim. s. 269, 280).

Äidinkieleltään ruotsinkieliselle Geitlinille ruotsista lainaaminen oli ilman muuta luontevin keino täyttää sanaston tarvetta. Geitlin ei tosin yleisesti sanastonsa valossa vaikuta erityisen innovatiiviselta uusien sanojen tuottajalta ja kirjasuomeen tuojalta, joten on syytä tarkastella, mistä sanasto-osa voisi olla peräisin. Tarkasteltavien sanojen hakeminen 1800-luvun suomenkielisten julkaisujen korpuksesta (VNSK) osoittaa, että kyseiset sanat ovat ilmaantuneet kirjakieleen 1800-luvun puolivälin jälkeen eli ne olivat Geitlinin aikaan hyvin uusia. Korpusanalyysin ja sanakirjavertailun perusteella sa-

11. Vastineiksi annetut *gens Alpina* ja *cursus vivendi* esiintyvät keskeisessä klassisessa lukemistossa, Liviuksella, Plinius vanhemmalla ja Cicerolla. Tämä lienee syy, miksi Geitlin koki, että sanat täytyi sisällyttää sanakirjaan, vaikka vakiintuneita suomenkielisiä vastineita ei olisikaan ollut.

nasto ei ole peräisin yhdestä teoksesta, vaan se vaikuttaa eri lähteistä poimitulta. Joka tapauksessa Lönnotin sanastosta eroavat nuoret ruotsalaislainat jakautuvat selvästi kahteen seuraavaksi esiteltävään ryhmään.

Kahdesta lainasanaryhmästä laajempi edustaa niin sanottua sanakirjasanastoa, jota ei esiinny ennen Geitlinin teosta eikä heti sitä seuraavinaan vuosina muissa suomenkielisisä julkaisuissa kuin sanakirjoissa ja erilaisissa sanastoissa. 1800-luvun tekstikorpuksen (VNSK) sisältämän aineiston valossa sana-ainesta ei voida pitää oman aikansa kirjakielessä vakiintuneena. Geitlinin teosta edeltävinä sanojen esiintymistahoina ja siten myös mahdollisina sanaston lähdeiteoksina nousevat esiin Ahlmanin vuonna 1865 ilmestynyt *Ruotsalais-Suomalainen sanakirja* sekä vuonna 1874 ilmestynyt *Suomalais-Ruotsalainen sanakirja*. Näiden lisäksi vahvasti edustuva teos on Agathon Meurmanin (1883–1890) *Sanakirja yleiseen sivistykseen kuuluvia tietoja varten*, jonka vihot 1 ja 2 ilmestyivät samana vuonna Geitlinin sanakirjan kanssa. Teosta on pidetty ensimmäisenä suomenkielisenä tietosanakirjana; sivistyssanakirjamainen teos sisältää runsaasti vierasperäisten ilmausten selityksiä suomeksi. Esimerkkejä Geitlinin ja Meurmanin yhteisistä mutta Lönnotilla ja Ahlmanilla esiintymättömistä suomalaisvastaineista ovat nuoret lainasanat *dialekti* (Geitlinillä lat. *sermo regionis proprius* 'alueen paikallinen puheenparsi'), *demagogi* (lat. *homo factiosus et popularis* 'poliittinen kansankiihottaja'), *fanatismi* (lat. *furor; insania* 'raivo(hulluus); mielenvikaisuus') ja *fantasti* (lat. *homo ineptus; nugator* 'haihattelija; kerskailija'). Voidaan kysyä, olisiko jompikumpi teos voinut toimia toisen esikuvana. Tämä on mahdollista, sillä samana vuonna valmistuneet julkaisut olivat pitkään tekeillä, ja miehillä oli kenties tilaisuus tutustua toistensa käsikirjoituksiin, sillä he tunsivat toisensa sekä kielitieteellisistä yhteyksistä että valtiopäiviltä.¹² Mahdollisesti teoksilla on voinut olla myös jokin muu yhteinen esikuva.

Toinen Geitlinin Lönnotista poikkeava nuorten lainasanojen ryhmä on esiintymäärältään edellistä pienempi. Myös tämä sanasto ajoittuu kirjallisten esiintymien perusteella 1800-luvun jälkipuoliskolle. Erona edelliseen on, että sanastoa tavataan todellisessa kirjallisessa kielenkäytössä, ei pelkästään sanakirjoissa. Esiintymistahoina painottuvat *Kirjallinen Kuukauslehti* (1867, 1870) ja *Kieletär* (1872). Kuten on todettu, kyse on ajan merkittävimmistä suomen kielen asialla olevista yhteiskunnallista ja tieteellisistä julkaisuista. Sanastoa edustavat tyypillisesti nykypäivään asti käytössä säilyneet lainailmaukset kuten *deklinationi* (deklinaatio), *delfini*, *diftongi*¹³, *drama*, *fantasia*, *filologi*, *filologia* ja *fysiologia*.

Aiemmin 1800-luvulla vallinneet puhdaskielisyyden ja omaperäisen sanaston vaatimukset alkoivat väistyä vuosisadan puolivälin jälkeen, ja lainasanastoon alettiin suhtautua sanaston kartutuskeinona aiempaa avoimemmin. Erityisesti Ahlmanin *Ruotsalais-*

12. Geitlinin henkilökohtainen kirjeenvaihto saattaisi valaista vuosikymmenen kestänyttä sanakirjan laatimisprosessia. Kirjeenvaihdon läpikäymistä ei ole kuitenkaan voitu toteuttaa tämän tutkimuksen yhteydessä, vaan se jää jatkotutkimuksen tehtäväksi. Geitlinin suvun kirjeenvaihtoa ja muita asiakirjoja sisältyy Kansallisarkiston kokoelmiin.

13. Vielä *Latinan kieli-opin* 2. painoksessa (1866) Geitlin käyttää diftongin sijaan sanaa *kaksi-ääntävä*, josta hän sittemmin siis luopuu. Teoksen alkusanoissa Geitlin kuitenkin mainitsee, että suomalaisten "oppisanojen" sijaan on soveliaampaa käyttää latinalaisia. Tämä noudattaa aikakauden yleistä näkemystä (ks. Häkkinen 1994: 113).

Suomalainen sanakirja (1865) toimi merkittävänä kanavana lisäämässä uuden lainasanaston tunnettuutta. (Häkkinen 2004: 10; Rahko 2005: 8.) Teoksen lainasanastossa on yli 1 000 kirjasuomen ensiesiintymää lukuisilta elämän osa-alueilta (ks. tark. Rahko 2005). Se, että Geitlin viljelee Lönnrotia avokätisemmin nuorta lainasanastoa, ei näin ollen ollut tavatonta vaan heijastelee 1800-luvun kuluessa tapahtuneita käsitysten muutoksia ja jo Geitlinin teosta edeltäneessä suomalaisessa sanakirjankirjoituksessa hyväksyttyä käytäntöä. Geitlinin valintoja voi pitää ennen kaikkea pedagogista näkökulmaa ja suomalaista käyttäjäkuntaa palvelevina.

Toisin kuin Lönnrotilla, Geitlinillä on hakusanoina *-sti*-johtimella muodostettuja adverbeja, esimerkiksi *ahkerasti, ahtaasti, ajallisesti, ajanmukaisesti, alamaisesti, ankarasti, arvattavasti, auliisti, ehdollisesti, ehdottomasti* ja *eheästi*. Adverbien kantasanoina tavattavat adjektiivit esiintyvät Lönnrotilla hakusanoina, ja myös itse adverbijohdos löytyy hakusanojen yhteydestä (ei kuitenkaan lihavoituna tai muuten esiin nostettuna aineksena). Lönnrot onkin tehnyt toimituksellisen päätöksen jättää produktiiviset *-sti*-johdokset pois hakusanatasolta. *-sti*-adverbit ovat produktiivisen sanamuodostusprosessin tuloksena syntyneitä sanoja, jotka muodostetaan käyttöyhteyteensä aina erikseen, ja koska *-sti*-johdin on liitettävissä käytännössä mihin tahansa suomenkieliseen adjektiivikantaan, näitä adverbeja ei ole lähtökohtaisesti tapana kirjata tavalisiin sanakirjoihin. Vaikka Geitlin on toiminut toisin kuin Lönnrot, hänellä ei kuitenkaan esiinny hakusanoina johdoksia, joita Lönnrotin teoksessa ei tavata lainkaan. Tämän voi nähdä osoituksena laatijan kielitaidon rajallisuudesta tai haluttomuudesta muodostaa Lönnrotin teoksesta eroavaa sanastoa. Geitlinin *-sti*-adverbien osalta Streng (1884) huomauttaa *Valvojan* arviossaan (s. 459–460), että tarpeellisia adverbeja on jäänyt myös runsaasti pois ja mikäli tekijä on ajatellut niitä voitavan helposti johdattaa annetuista adjektiiveista, hän ei ole menetellyt sanaston osalta johdonmukaisesti.

Joidenkin *-sti*-adverbien mukanaololle sanakirjassa löytyy kuitenkin selitys kohdekielen opiskeluun liittyvistä tarpeista: on olemassa koko joukko suomen kielen sanoja, jotka eivät sanakirjaan tallennettavan leksikaalistuneen sanaston näkökulmasta ole merkittäviä mutta joiden semanttiset vastineet kuuluvat olennaiseen sanastoon meille säilyneessä latinankielisessä kirjallisuudessa, erityisesti koulukäytössä olleessa klassisessa, niin sanotussa kultakauden latinassa. Geitlinin motiivia voidaan siten pitää tässä kohdin selvästi pedagogisena. Esimerkiksi sanalle *ahkerasti* löytyy runsaasti hyviä latinankielisiä adverbivastineita (selvillä adverbijohdoksilla *-ē*, *-nter* ja *-ō* muodostettuina), ja on selvää, että näiden tulee olla mukana sanakirjassa. Esimerkiksi sana *ajallisesti* on puolestaan mukana, koska sana kuuluu olennaisesti kristilliseen kielenkäyttöön: Geitlinin esimerkki on *ajallisesti ja ijankaikkisesti*, lat. *nunc et in aeternum*. Sana *alamaisesti* puolestaan käännetään *demisse, subjecte*; seuraavan hakusanan (*alamaisuus*, lat. *obedientia; obsequium; syvimmässä alamaisuudessa*, lat. *demississime et subjectissime*) kohdalla selviää, miksi sana ylipäätään on hakemistossa: mainittujen superlatiivien *locus classicus* eli tekstikohta, joka koetaan merkittävimmäksi kyseisen ilmiön tai ilmaisun esiintymisen kannalta, on Caesarin *Bellum civile* -teoksessa (1. kirjan 84. kappale). Kyseinen kirja kuuluu keskeiseen latinankieliseen lukemistoon.

Sanan *arvattavasti* selityksissä kiinnittää huomiota, että ne eivät juuri ole etymologiassa yhteydessä lähihakusanoihin (*arvata, arvattava, arvaus*). Sen sijaan käännoksinä

ovat yleisesti esiintyvät *sine dubio* ja verbilähtöiset leksikaalistumat *scilicet* ja *videlicet*; lisäksi annetaan jokseenkin sananmukainen käännös *quantum conjicere licet*. Sanan *ehdollisesti* kohdalla on osittain samoin: selitykset kuuluvat *cum quibusdam condicionibus; certa condicione; cum condicione; (tahallansa) consulto; consilio; datā operā*. Sanaan *condicio* liittyvät selitykset ovat sanakirjan sisäisen logiikan mukaisesti sananmukaisia käännöksiä (hakusanoista sekä *ehdotus* että *ehto* on selitetty ensisijaisesti tällä sanalla), kun taas kolme viimeksi mainittua esiintyvät sellaisissa latinankielisissä teksteissä, joita koululaisten voi olettaa tuntevan (Caesar, Cicero, Livius). Sanan *ehdottomasti* selityksissä mainitut *absolute* ja *per imprudentiam* ovat melko leimallisesti Ciceron sanastoa, kun taas *non consulto* on klassisessa latinassa selvästi harvinaisempi mutta puolestaan vastakohtainen *ehdollisesti*-sanan selityksissä esiintyvälle sanalle *consulto* ja siten looginen valinta.

Geitlin ottaa toisinaan eksplisiittisesti kantaa nimenomaan kääntämiseen myös yksittäisten hakusanojen yhteydessä, kuten hakusanan *keisari* kohdalla: *imperator; Caesar; Tiberius keisarin hallitessa, Tiberio imperante* (ei: *regnante*). Hän siis haluaa huomauttaa, että *regnare*-verbi ei sovellu käytettäväksi keisariajan hallitsijoista, koska se viittaa 'kuninkaaseen' (*rex*). Niin ikään hakusanan *kruunaus* kohdalla Geitlin toteaa seuraavaa: *käännetään coronare verbillä*. Selitys ei juuri auttane muita kuin käännös-harjoituksia tekeviä koululaisia.

Geitlin kääntää myös kokonaisia sanontoja – relevanttien hakusanojen kohdalla – kulttuurisin vastinein, kuten *suo siellä, wetelä täällä, ei kuiwaa kussakaan*, lat. *incidit in Scyllam, qui vult vitare Charybdin*. Tässä pedagoginen funktio tulee jälleen esiin: sanakirjan käyttämisessä on kyse latinan kielen sekä antiikin historian ja kulttuurin oppimisesta. Tämä tavoite ilmenee myös käyttöesimerkeissä annettuina runsaina lainauksina klassisesta kirjallisuudesta.¹⁴ Esimerkiksi hakusanan *tahto* yhteydessä esimerkkinä on *esi-isänne tahtoivat (nähdä) Corinthin hävitetyksi*, lat. *Corinthum patres vestri extinctam esse voluerunt*, vaikka sana ei millään muotoa vaadi klassista esimerkkiä tullakseen havainnollistetuksi. Samaa voitaneen sanoa seuraavasta *te*-pronominin esimerkistä: *minä olen karkoittanut kuninkaat, te tuotte hirmuhaltioita maahan*, lat. *ego reges ejeci, vos tyrannos introducitis*. Erityisen punnitun oloinen on esimerkki *muka*-sanan selityksessä: *minä muka tahtoisin täyttää tuon lammaspään neuwoa tahi suojelusta*, lat. *ego istius pcedis consilio scilicet aut praesidio uti volebam*.¹⁵

Geitlinin sanakirjassa on kaikkiaan jokseenkin runsaasti antiikin kulttuuriin liittyvää sanastoa, esimerkiksi *huonejumala* (lat. *lar*), *kaksoispitkä* (lat. *spondaeus*), *warjelu-kuwa* (lat. *palladium*) ja *voittomatka* (lat. *triumphus*). Kaikki sanat löytyvät Lönnrotin sanakirjasta, mutta jotta sanakirjan käyttäminen opetuksen yhteydessä olisi jollakin tavoin mielekästä, täytyisi sanojen olla myös sellaisia, joita Geitlin ja hänen kollegansa

14. Edellä mainittu Skylla ja Kharybdis -sanonta ei varsinaisesti ole sitaatti klassisesta kirjallisuudesta mutta tunnettu latinankielinen sanonta yhtä kaikki. Joissakin tapauksissa, joskin verraten harvoin, Geitlin viittaa nimeltä johonkin antiikin auktoriiin, yleensä Horatiukseen, Ovidiukseen ja Vergiliukseen (kuitenkin ilman tarkkaa locusta).

15. Näiden esimerkkien yhteydessä *locusta* ei mainita, mutta ne ovat kaikki peräisin Ciceron korpuksesta (*Pro lege Manilia*, [pseudo-Ciceron] *Rhetorica ad Herennium* sekä *In Pisonem*; ks. Cicero I–III), joka toki laajuudessaan, monipuolisuudessaan ja esikuvallisuudessaan onkin luontevin mahdollinen lähde.

saattoivat itse käyttää latinan oppitunneilla. Näin ei kuitenkaan välttämättä ollut, sillä Streng (1884) esittää arviossaan varovaisesti toiveen, että latinanopettajat tutustuisivat Geitlinin sanakirjaan ja sopeuttaisivat käännösharjoituksensa sen sanastoon, mikäli suinkin mahdollista, tai ainakin viittaisivat sanakirjassa käytettyihin sanoihin, jotta sen käyttö ylipäättään oppilailta onnistuisi.

Lönnrotin sanakirjalle ominainen innoittunut johtaminen, josta tuloksena on vaikiintumattomia, läpinäkyviä johdoksia (esim. *aasistua*, *aasistuttaa*, *aasituttaa* ja *aasitua*), ei näytä muodostuvan ongelmaksi Geitlinille; hän ei juuri esittele leksikaalistumattomia johdoksia ilman syytä. Kaikki Geitlinin hakusanat eivät kuitenkaan ole aidosti käytössä olevia sanoja ainakaan siinä muodossa kuin ne annetaan sanakirjassa: esimerkiksi käy hakusana *anne*, jolle kyllä annetaan latinankieliset vastineet nominatiivissa (lat. *donum*; *venia* 'lahja; palvelus, suostumus'), mutta esimerkeissä sana esiintyy vain translatiivissa (*antaa anteeksi*, *antaa velka anteeksi*, *anteeksi anto*, *pyytää anteeksi* jne.). Nominatiivi lienee näin lähinnä potentiaalinen sana. Substantiiveina Geitlin antaa sellaiset sanat kuin *ammo* (vrt. *ammoin*), *here* (*olla hereillä*), *hiema* (*hieman*), *irta* (*irralleen*), *kaikkia* (*kaikkialle*, *kaikkialla*) ja *laimi*⁶ (*lyödä laimiin* yms.). Toisinaan on lisätty tarkennus *verbum defectum* (paradigmaltaan vaillinainen sana), esimerkiksi *jouta* (*jouten*, *joutessa*) ja *myösi* (tosin hakusanoina ovat myös *myöden*, *myöten* ja *myötä*).

Sanakirjan tarkoitukset ja kumpikin nimetty käyttäjäryhmä huomioon ottaen vaikuttaa ongelmalliselta – ellei järjettömältä – sisällyttää teokseen sanoja, joita ei varsinaisesti käytetä. Kyseessä voi kuitenkin olla toimitusperiaate, josta Geitlin ei katso olevan tinkimisen varaa: sanakirjamuoto on nominatiivi, vaikkapa sitten fiktiivinen. Muodot vastaavatkin sekä Ahlmanin että Lönnrotin hakusanoja. Käyttäjiltä tämä kyläkin edellyttäisi erinomaista etymologista tietämystä ja morfologian hallintaa, etenkin kun heitä ei millään tavalla opasteta noudatetun käytännön suhteen. On selvää, ettei nimetyillä kohderyhmillä tällaisia taitoja ole ollut.

5.2 Sanakirjan ortografiaperiaatteita

Yhdyssanojen kirjoitusasu oli eräs 1800-luvun keskeisistä ortografiakysymyksistä. Vielä vuosisadan puolivälin tienoilla yhdysmerkkiä saatettiin käyttää kaikkien yhdys sanojen rajalla (näin esim. Ahlman *Ruotsalais-Suomalaisessa sanakirjassa* 1865 mutta ei enää vuonna 1874 ilmestyneessä *Suomalais-Ruotsalaisessa sanakirjassa*). Samatkin kirjoittajat saattoivat 1800-luvun kuluessa käyttää yhdysmerkkiä monin eri tavoin (Häkkinen 1994: 500) kuten ajan merkittävin oikeakielisyysmies Ahlqvist. Lopulliseksi osoittautuneen säännöstönsä yhdysmerkin käytöstä Ahlqvist esitti *Kieletär*-lehdessä vuonna 1872 sekä *Suomen kielen rakennus* -teoksessa vuonna 1877. Myöhemminkin hyväksytty pääperiaate oli, että yhdysmerkkiä käytetään selvyuden vaatiessa. (Ks. Ahlqvist 1872; 1877: 85–86; kootusti Kohtamäki 1956: 86–87.)

Geitlinin käytäntö yhdyssanojen merkitsemisessä eroaa sekä Lönnrotin että Ahlmanin teoksista: hän on poistanut todennäköisten esikuviensa yhdysmerkit lähes

16. Tämä hakusana esiintyy jo Renvallilla (1823); ks. Hakulinen 1960: 101.

johdonmukaisesti ja kirjoittaa *amiraalilippu, asianomainen, ehdonalainen, elämänohje* (esim. Lönnrotilla *amiraali-lippu, asian-omainen, ehdon-alainen, elämän-ohje*). Geitlin merkitsee yhdysmerkin systemaattisesti yhdyssanan rajalla esiintyvien samojen vokaalien välille, esimerkiksi *arpa-astia, harha-askel, heleä-ääninen, noita-akka, sota-aika ja waltio-oikeus*. Tapa noudattaa 1800-luvun loppuvuosikymmenten yleisesti hyväksyttyä näkemystä (Kohtamäki 1956: 87).

Kaikilta osin Geitlinin yhdyssanojen merkintätapa ei ole johdonmukainen. Voidaan sanoa, että hän erottaa varsin todennäköisesti yhdyssanojen osat yhdysmerkillä, mikäli osien välille on syntymässä hiatus (vokaalien yhteentörmäys), kuten sanoissa *alku-aine* (vrt. *alkukieli*), *epä-arwo* (vrt. *epähuomio, epähurskas*), *kowa-onninen* ja *kowa-osainen* (vrt. *kowapintainen, kowapäinen*), *laki-asia* (vrt. *lakikieli, lakikirja*), *meri-upseeri* (vrt. *merikortti, merimatka*), *neli-ääninen* (vrt. *nelikätinen, nelikulmainen*) ja *sawi-astia* (vrt. *sawilattia, sawiheinä*), vaikka tämä on esimerkiksi Ahlqvistin esittämän näkemyksen ja ohjeen (1877: 86) vastaista. Latinistille kyse voi olla myös estetiikasta, sillä latinankielisessä runoudessa hiatusta vältetään.

Geitlin käyttää yhdysmerkkiä usein myös tapauksissa, joissa yhdyssanan määriteosa ei pääty vokaaliin mutta edusosa alkaa vokaalilla, esimerkiksi *alkeis-opettaja, alkeis-opetus* (vrt. *alkeiskoulu*), *elämän-ilo* (vrt. *elämänjuoksu, elämänjärjestys*), *elatus-isiä* ja *elatus-äiti* (vrt. *elatuslapsi*). Horjahtelua tästä käytännöstä esiintyy harvakseltaan, mutta selittämättömältä vaikuttavia tapauksia (ainakin kirjain- tai äännesekvenssien perusteella) ovat *hopea-hela, lasku-sana* (vrt. *laskutaito, laskutapa*) sekä *kieliperkaaja*, jota välittömästi seuraava hakusana on *kieli-perkaus*. Esimerkeistä voi kokoavasti todeta, että vaikka yhdysmerkin käyttö vaikuttaa mielivaltaiselta, kaikissa tapauksissa on yhdyssanan osien rajalla vokaali. Sellaisia tapauksia, joissa Geitlin olisi käyttänyt yhdysviivaa konsonanttien välillä, ei juuri ole, paitsi kun yhdysviivaa on käytetty selvästi selkeyttämässä hyvin pitkää ja moniosaista sanaa (*oikeudenkäymis-järjestys, oikeudenkäymis-kaari*). Geitlinin käytäntö yhdysmerkin suhteen on joka tapauksessa muotoutunut aiempaa ennustettavammaksi, minkä osoittaa hänen vuonna 1861 julkaistun teoksensa *Saksalainen kieli-oppi ynnä lukemiston ja sanakirjan kanssa tarkastelu*. Tässä teoksessa yhdyssanojen ortografia on täysin säännöttömän oloista, esimerkiksi *avio-liitto* mutta *aviovaimo*, peräkkäin esiintyvät *taikausko* ja *epä-usko* sekä *myötätuntoinen* ja *myötä-tunto*. Mainittakoon myös sanaselitys *muinais-ajan mainioin tiede-niekka määräysopissa* (s.v. *Archimedes*).

Vierasperäiset sanat ja nimet tuottivat 1800-luvun kirjakielen ja uuden sanaston vakiinnuttamistyössä hankaluuksia; kirjoituskäytänteistä oli monia mielipiteitä ja merkintätavoissa vaihtelua käytännössä kaikilla kirjoittajilla. Esimerkiksi Ahlqvist päätyi lopulta näkemykseen, että vierasperäiset appelliitit tuli kirjoittaa suomalaisen ääntämyksen mukaan, esimerkiksi *adjutantti, dosentti* ja *senaatti* (ei *adjutanti, dosenti* ja *senati*) (ks. Kohtamäki 1956: 88, 92). Geitlin ei kuitenkaan lähtökohtaisesti mukautanut sanaston kirjoitusasua suomen mukaiseksi. Hän kirjoittaakin useimmiten pitkät vokaalit ja kaksoiskonsonantit ruotsin kirjoitustapaa noudattaen lyhyinä, esimerkiksi *botaniki, ekwatori, elementti*. Lönnrotilla vastaavat lekseemit ovat muodossa *botaniiki, ekwaatori, elementti* (myös esim. *tokumentti*). Esimerkkejä Geitlinin Lönnrotilla esiintymättömästä sanastosta ovat *daktyli, delfini, diademi* ja *diplomati*. On

kuitenkin myös tapauksia, joissa Geitlin näyttäisi tavoittelevan ääntämystä vastaavaa asua mutta Lönnrot taas ei: Geitlin kirjoittaa *gymnaasiumi* ja *gymnastiiki* ja Lönnrot *gymnasiunmi* ja *gymnastiki*.

Yleisesti ottaen Geitlin seuraa äänneiden merkitsemisessä pitkälti Lönnrotin linjaa (ks. myös Pantermöller 2003: 238–316), mutta edellä esitettyjen esimerkkien valossa voidaan todeta, että hän on nuorta lainasanastoa koskevissa ortografisissa kysymyksissä myös tehnyt tietoisia valintoja merkitä äänneiden pituudet tietyllä tavalla. Geitlinin teoksessa tavattavat valinnat voivat perustua hänen omaan käsitykseensä kirjoitus- tai lausuntatavasta tai haluun seurata kielikeskustelussa esitettyjä, ajankohtaisia näkemyksiä. Ratkaisujen taustalla voivat olla osin myös Geitliniä auttaneet, esipuheessa mainitut suomen kielen opetusalan hallinneet kollegat.¹⁷ On myös huomattava, ettei kysymys ole välttämättä ollut yksin henkilökohtaisista ratkaisuista, sillä SKS huolehti tarkasti kustantamiensa teosten kieliasusta. Seuralla oli omat oikeakielisyydestä ja kielenkäytön kysymyksistä vastaavat yksikkönsä, joiden tehtävänä oli tarkastaa seuran kustannuksella painettavat teokset. (Ks. tark. esim. Niinivaara 1931: 14–15, 19; Vaittinen 2010.) SKS:n toimijoista mainittakoon tässä yhteydessä erikseen yksi merkittävimmistä seuran julkaisujen kieliasua valvoneista ja ratkaisuihin vaikuttaneista henkilöistä, seuran pitkäaikainen sihteeri ja kielenkäytöstä vastaavien yksiköiden jäsen, tässä artikkelissa jo esiin noussut F. W. Rothsten. Hänen esityksestään seura oli alkuaan ottanut teoksen julkaisuohjelmaansa.

Edellisessä aluvussa toimme esiin Ervastian ja Geitlinin sanakirjaprosessien yhtäläisyyksiä. Vaikka Ervast ilmoittaa *Suomalais-saksalaisen sanakirjan* (1888) esipuheessa sanavarastonsa olevan peräisin Ahlmanilta,¹⁸ toteaa hän seuraavaa:

Apuneuvonani Suomen kieltä koskevissa sanoissa on miltei yksinään ollut Lönnrotin sanakirja. Siihen olen aina ehdottomasti luottanut, enkä ole tohtinut siitä poiketa, vaikka usein olisikin haluttanut. Ainoastaan muutamissa oikeinkirjoitusseikoissa olen rohjennut toista tapaa noudattaa.

Sanakirjan laatijan sanat kertovat paljon Lönnrotin ja hänen sanakirjansa nauttimasta arvostuksesta ja auktoriteettiasemasta, vaikka Lönnrot itse oli vetäytynyt Sammattiin jo vuonna 1862 ja luopunut pian tämän jälkeen myös SKS:n esimiehen tehtävistä.

1800-luvulla puhuttivat myös tiettyjen johdinten asut kuten *-tOn/-tOin*-johdokset ja erityisesti se, kumpi variantti tulisi katsoa standardikielen mukaiseksi. Varsinkin 1800-luvun alkuvuosikymmeninä karitiiviset johdokset olivat tyyppillisesti *-tOin*-asuisia (*loppumatoin, mahdotoin, onnetoin*). Erityisesti Volmari Kilpinen asettui kui-

17. Geitlinin (1883) mainitsemia sanakirjan toimitustyöhön vaikuttaneita henkilöitä olivat Rooman kirjallisuuden professori ja suomen kielen opettaja Fredrik Julius Petersen, jota Geitlin kiittää alkupuheessa korjausluvun tekemisestä johonkin versioon. Sanakirjan ilmestyttyä Peterseniä kiitettiin SKS:n kokouksessa vielä erikseen teoksen toimituksen avustamisesta (Suomi 1883: 539). Geitlin mainitsee alkupuheessaan myös Karl Johan (Kaarlo) Blomstedtin, joka puolestaan oli suomen, ruotsin ja latinan kielen lehtori Hämeenlinnan normaalilyseossa. Hänen Geitlin toteaa erityisesti kiinnittäneen huomiota ensimmäisen korrehtuurin suomen kieleen.

18. Ensipainos on vuodelta 1874; Ervastian käytössä on voinut olla myös sanakirjan toinen, jonkin verran uudistettu kaksiosainen painos (Ahlman 1883–1884).

tenkin vastustamaan *i*:llistä asua. Hänen perustelunaan oli, ettei *i* esiinny myöskään sanan taivutusmuodoissa. (Ks. Häkkinen 1994: 503.) Johtimen *i*:tön variantti oli Kilpi-sen mukaan myös ”lempeä, sulava ja voimakas”. Hän vetosi kielenkäyttäjiin nykyään huvittavin argumentein: ”Eittämättä se pitkä-piimäinen, venyvä, loilottava sanamuoto [*i*:llinen] on veltompi; sitä vastoin on se lyhyempi, *i*:tön muoto virkeämpi ja miehuullisempi”. (Kilpinen 1863: 221–227.) Ahlqvist käyttää niin ikään *i*:töntä muotoa mutta totea johtimesta tavattavan monin paikoin myös *i*:llistä asua (Ahlqvist 1877: 69).

Geitlinin sanakirjassa karitiivisen *-tO(i)n*-johtimen asu vaihtelee. Geitlin viljelee *i*:llistä varianttia aivan teoksensa alkuosassa (esim. *ajatoin* ja *ajattelematoin*; Lönnrotilla kuten myös Ahlmanilla taas *ajaton* ja *ajattelematon*) mutta muuttaa merkintätavan *i*:ttömäksi heti A-alkuisten hakusanojen jälkeen (esim. *eduton*, *ehdoton* ja *eloton*). Teoksensa alkuosassa Geitlin on siis valinnut vielä yleisessä kielikeskustelussa kritiikkiä saaneen asun. Asia ei ole ollut hänelle yhdentekevä, mikäli hän on seurannut Lönnrotia lekseemivalinnoissa, vaan hän on varta vasten vaihtanut kirjoitusasun. Mahdollisia selityksiä poikkeamiseen on voinut olla *i*:llisen variantin tuntuminen Geitlinin omaan korvaan *i*:töntä tutummalta¹⁹ tai oikeammalta tai tietoisesti asettuminen *i*:llisen variantin kannattajien puolelle. Hän on kuitenkin vaihtanut näkemystään nopeasti työn edetessä, mistä todistaa *-tOin*-asujen täydellinen katoaminen teoksen myöhemmistä hakusanoista. Geitlinin näkemyksen muuttumista osoittaa myös hänen varhaisempi teoksensa *Saksalainen kieli-oppi ynnä lukemiston ja sanakirjan kanssa* (1861), jonka sanakirjaosiossa hän käyttää säännönmukaisesti karitiivijohdoksen *-tOin*-varianttia: *alastoin*, *huolimatoin*, *hävytöin*, *onnetoin*, *säännötöin*, *tottumatoin*, *voimatoin*.

Ajan oikeakielisyysskeskusteluissa käsiteltiin myös *-jA*-tekijännimien kirjoitusasua, jossa tavattiin horjuvuutta hyvin pitkään (ks. Häkkinen 1994: 502; Kolehmainen 2014: 190). Horjuvuus koskee käytännössä *e*-vartaloisten verbien (esim. *mene-*, *teke-*) johdoksia (esim. nykysuomen *menijä*, *tekijä*), joista käytetään 1800-luvulla yleisesti asuja *meniä*, *tekiä*. Näin on systemaattisesti muun muassa Lönnrotin sanakirjassa. Geitlin osoittaa kuitenkin selvästi oman kantansa ja merkitsee kaikki *-jA*-tekijännimijohdokset *j*:llisinä kuten *ajattelijä*, *arvostelijä*, *asioitsija*, *edelläjuoksija* ja *emännöitsijä* (Lönnrotilla *ajattelia*, *arvostelia*, *asioitsia*, *edelläjuoksia*, *emännöitsiä*). Asiasta oli keskusteltu SKS:n piirissä, ja 1860-luvun lopulla asetettu kannattamaan Ahlmanin esittämää *-jA*-päätettä; Geitlin oli ajan tasalla ja seurasi Ahlmanin muun muassa *Suomalais-Ruotsalaisessa sanakirjassa* (1874) esittämää mallia.

19. Aimo Hakasen (1973: 191) mukaan *-tO(i)n*-johdoksia tavataan kaikkialla murteissa. Johtimen asun levikkitiedoissa on kirjavuutta, mutta *i*:lliset asut ovat olleet vanhastaan tunnettuja muun muassa lounaismurteissa, ja kirjatut tiedot viittaavatkin myös Geitlinin suvun kotiseutuun (ks. Rapola 1919–1920: 246–253). Mikkola (1939: 358–359) siteeraa osuvasti Gabriel Geitlinin (Johan Gabrielin isän) puhetta vuodelta 1857, jossa tämä viittaa ”vanhanlaiseen ja halpaan Turun-Suomeensa”, jonka hän pelkää kuulijoista maistuvan ”suolattomalta ja haljastuneelta”; kuitenkin ”myöhään on minulle nyt ja mahdotoin [sic!] suomenkieltäni ajanmukaiseksi tehdä”. Varhaisessa kirjallisuudessa *i*:llistä asua tavataan 1500–1600-luvun keskeisimmässä teoksissa (ks. Hakanen 1973: 192–194).

6 Lopuksi

Geitlinin *Suomalais-latinaisen sanakirjan* (1883) sana-aineksen tarkastelu osoittaa, ettei hän ole kopioinut sanalistaansa aiemmista sanakirjoista vaan on pyrkinyt toimitamaan asettamiinsa tarkoituksiin soveltuvan, ajanmukaisia ja yleisesti hyväksytyjä oikeakielisyysohjeita noudattavan teoksen. Pyrkinessään hakemaan kompromissia latinan opetuskäyttöön soveltuvan ja suomen kieleen tutustuville ulkomaalaisille sopivan sanakirjan välillä hän tuli luoneeksi kirjan, joka ei täysin palvele kummankaan ryhmän tarpeita; merkittävä osa teoksen sanavalinnoista vaikuttaa suorastaan ensin mainitun käyttötarkoituksen vastaisilta. Epäonnistuminen voi osittain selittyä Geitlinin kieli-aidolla ja siten rajallisella käsityksellä suomenkielisen sanaston tunnettuudesta. Todenköisesti syynä ovat kuitenkin ensisijaisesti aikakauden käsitykset ja kieli-ihanteet.

Vaikka Geitlin antaa ymmärtää hyödyntäneensä Lönnrotin suursanakirjaa vasta teoksensa toisesta kolmanneksesta lähtien, tuo sanakirja vaikuttaa olleen Geitlinin merkittävin esikuva ja apuväline teoksen toimittamisen alkumetreiltä lähtien. Eri-tyisesti nuoren lainasanaston osalta merkittävänä lähteenä näyttää olleen Ahlmanin *Suomalais-Ruotsalainen sanakirja* (1874), jota *Valvojaan* Geitlinin sanakirjasta arvion laatinut Streng myös taannehtivasti suosittelee koko sanaston pohjaksi Lönnrotin sijaan. Lisäksi mukana on mahdollisesti aikakauslehdistä ja muusta kirjallisesta kielenkäytöstä poimittua sanastoa. Sanastanalyysi osoittaa, että Geitlin seuraa sana-aineksen osalta pitkälti Lönnrotia mutta tekee esikuvaansa ajanmukaisempia ratkaisuja erityisesti uudissanasto- ja ortografiakysymyksissä.

Geitlinin *Suomalais-latinainen sanakirja* on ikkuna 1800-luvun kielellisiin ihanteisiin, kielen kehitykseen ja keskeisiin kielikysymyksiin sekä kulttuuriseen ilmapiiriin ja todellisuuteen. Teoksen sanastoon ovat kirjoittuneet ajan keskeisimmät teemat: sivistyskielen kehittäminen, erikoisalojen sanaston tuottaminen ja kansankielisen ja vieras-kielisen uuden sanaston julki tuominen, ortografian vakiinnuttaminen, suomenkielisen oppimateriaalin tuottaminen ja kehittäminen, kansakunnan identiteetin vahvistaminen sekä suomen kielen ja suomalaisuuden tunnetuksi tekeminen maailmalla. Teokseen kohdistuneet odotukset olivat kieltämättä vaativat, eikä fokuksen jakautuminen monelle taholle voi olla näkymättä lopputuloksessa. Tuloksena on kuitenkin monipuolinen kokonaisuus ja arvokas kudelma ajan kielellistä ja kulttuurista historiaa.

Lähteet

Aineistotietokannat

SKK = Suomalaisen kirjallisuuden klassikot. 1800-luvun tekstit. Kaino. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. <http://kaino.kotus.fi/korpushaku/klassikkohakuxql> (10.5.2017).

VKSK = Vanhan kirjasuomen korpus. Kaino. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. <http://kaino.kotus.fi/korpushaku/vks-haku.xql> (10.5.2017).

VNSK = Varhaisnykysuomen korpus. Kaino. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. <http://kaino.kotus.fi/korpushaku/1800-haku.xql> (10.5.2017).

Muut lähteet

- AHLMAN, FERDINAND 1865: *Ruotsalais-Suomalainen sanakirja. Svenskt-Finskt Lexikon*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 38. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1874: *Suomalais-Ruotsalainen sanakirja. Finskt-Svenskt Lexikon*. Helsinki: G. W. Edlund.
- 1883–1884: *Ruotsalais-suomalainen ja suomalais-ruotsalainen sanakirja. Svenskt-Finskt och Finskt-Svenskt Lexikon*. Toinen, lisätty painos. Helsinki: G. W. Edlund.
- AHLQVIST, AUGUST 1872: Liittosyntyisistä nomineista Suomen kielessä. – *Kieletär* 2 s. 29–43.
- 1873a: Pieniä tietoja ja muistutuksia. – *Kieletär* 5 s. 63–64.
- 1873b: *Uusi Suomalainen lukemisto Suomalais-Ruotsalaisen Sanakirjan kanssa lyselöitä varten*. Helsinki: G. W. Edlund.
- 1874: Arvosteluja. – *Kieletär* 6 s. 30–77.
- 1877: *Suomen kielen rakennus. Vertaavia kieliopillisia tutkimuksia* 1. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1878: *Täydellinen Kalevalan sanasto*. Bidrag till kändedom af Finlands natur och folk 27. Helsingfors: Finska Vetenskaps-Societeten.
- ANTTILA, AARNE 1935: *Elias Lönnrot. Elämä ja toiminta*. Osa II. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 417. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- CAESAR, GAIUS IULIUS 2015 [49/48 eaa.]: *C. Iuli Caesaris commentariorum. Libri III De bello civili*. – Toim. Cynthia Damon. Oxonii: E Typographeo Clarendoniano.
- CANNELIN, KNUT 1894: *Suomalais-ruotsalainen sanakirja*. Toinen painos; ensimmäinen painos ilmestynyt v. 1889 osana teosta *Suomalainen lukemisto suomalais-ruotsalaisine sanastoineen*. Porvoo: WSOY.
- CAVALLIN, CHRISTIAN 1877: *Svensk-Latinsk Ordbok*. Stockholm: Svenska Bokförlaget.
- CICERO I = CICERO, MARCUS TULLIUS 1905 [66 eaa.]: *Pro lege Manilia* niteessä *M. Tulli Ciceroni Orationes*. Vol. 1. – Toim. A. C. Clark. Oxford: Oxford University Press.
- CICERO II = CICERO, MARCUS TULLIUS [Pseudo-Cicero] 1964 [88/86–82 eaa.] *Rhetorica ad Herennium* niteessä *M. Tulli Ciceronis Scripta quae manserunt omnia. Fasc. 1, Incerti auctoris de ratione dicendi ad. C. Herennium lib. IV. I* – Toim. F. Marx & W. Trillitzsch. Leipzig: Teubner.
- CICERO III = CICERO, MARCUS TULLIUS 1961 [55 eaa.]: *In Pisonem* niteessä *M. Tulli Ciceronis In L. Calpurnium Pisonem oratio*. – Toim. Robin George Murdoch Nisbet. Oxford: Clarendon Press.
- DUFVA, OTTO TH. 1904: *Suomalais-englantilainen sanakirja. Kouluja varten*. Rauma: Rauman Kirjapaino-osakeyhtiö.
- ERVAST, KARL 1888: *Suomalais-saksalainen sanakirja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 69. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- EURÉN, GUSTAF ERIK 1860: *Suomalais-ruotsalainen sanakirja*. Hämeenlinna: G. W. Edlund.
- GANANDER, CHRISTFRID 1937–1940 [1787]: *Nytt Finskt Lexicon*. 1–3. Porvoo: WSOY.
- GEITLIN, JOHAN GABRIEL 1858–1860: *Latinainen kielioppi umpisuomalaisen nuorison hyödyksi*. Helsinki: J. C. Frenckell.
- 1860: *Periculum syntaxin Latinam Fennice proponendi*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- 1861: *Saksalainen kieli-oppi ynnä lukemiston ja sanakirjan kanssa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 26. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1864: *Lukuharjoituksia latinan sanamuotojen oppimiseksi*. Jyväskylä. Omakustanne.
- 1866: *Latinan kieli-oppi*. Toinen painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1867: *Käytännöllinen johdanto latinan lauseopin oppimiseen*. Hämeenlinna. Omakustanne.

- 1874: *Suomalais-latinainen lukukirja*. Helsinki: G. W. Edlund.
- 1883: *Suomalais-latinainen sanakirja, Lexicon Fennico-Latinum*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 65. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1996 [1883]: *Suomalais-latinainen sanakirja*. Näköispainos vuonna 1883 ilmestyneestä teoksesta *Suomalais-latinainen sanakirja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 65. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- GEORGES, KARL ERNST 1830–1834: *Deutsch-lateinisches Handwörterbuch*. Leipzig: Teubner.
- GODENHJELM, BERNHARD FREDRIK 1868: Kotimaan kirjallisuutta. – *Kirjallinen Kuukauslehti* 11 s. 280–281.
- HAKANEN, AIMO 1973: *Adjektiivien vastakohtasuhteet suomen kielessä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 311. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HAKULINEN, LAURI 1960: Suomen sanakirjoista. – Lauri Hakulinen, Osmo Ikola & Paavo Ravila (toim.), *Kirjoituksia suomen kielestä* s. 83–107. Tietolipas 51. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Neljäs, täydennetty painos. Helsinki: WSOY.
- HANHO, J. T. 1955: *Suomen oppikoululaitoksen historia 2, 1809–1872*. Porvoo: WSOY.
- HEINICHEN, FRIEDRICH ADOLPH 1866: *Deutsch-lateinisches Schulwörterbuch mit synonymischen und stilistischen, insbesondere antibarbaristischen Bemerkungen*. Leipzig: Teubner.
- HELENIUS, CARL 1838: *Suomalainen ja ruozalainen sanakirja*. Turku: C. L. Hjelt.
- HÄKKINEN, KAISA 1994: *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia*. Helsinki: WSOY.
- 2004: *Nyky-suomen etymologinen sanakirja*. Helsinki: WSOY.
- INGERSLEV, CHRISTIAN FREDERIK 1853: *Lateinisch-deutsches und deutsch-lateinisches Schulwörterbuch*. Braunschweig.
- JUSLENIUS, DANIEL 1968 [1745]: *Suomalaisen Sana-Lugun Coetus. Lexicon Fennico-Latino-Svecum*. Stockholm. Näköispainos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 288. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kalevala II. Selityksiä*. Alkulauseen kirjoittanut Arvid Genetz. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 48. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1895.
- KARLSSON, FRED 2000: *E. N. Setälä vaarallisilla vesillä. Tieteellisen vallankäytön, käyttäytymisen ja perinteen analyysi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 765. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2001: *Yleinen kielitiede Suomessa kautta aikojen*. Yleisen kielitieteen laitos. Julkaisuja 28. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Kieletär*. Kirjoittanut ja toimittanut August Ahlqvist. Helsinki 1871–1875.
- KILPINEN, VOLMARI 1863: Sanapuvullinen kysymys. – *Suomi. Kirjoituksia isänmaallisista aineista* 2:1 s. 251–257. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kirjallinen Kuukauslehti*. Toimittaneet Kaarlo Bergbom, B. F. Godenhjelm, J. V. Calamnius, Jaakko Forsman, Yrjö-Sakari Yrjö-Koskinen ym. Helsinki 1866–1880.
- KOHTAMÄKI, ILMARI 1956: *August Ahlqvist suomen kielen ja kirjallisuuden arvostelijana*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- KOLEHMAINEN, TARU 2014: *Kielenhuollon juurilla. Suomen kielen ohjailun historiaa*. Kotimaisten kielten keskuksen julkaisuja 174. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk41/Kielenhuollon_juurilla.pdf.
- KOUKKUNEN, KALEVI 2004: *Kaikkihan sen tietävät. G. E. Eurénin Suomalais-Ruotsalaisen sanakirjan synnyttämä polemiikki*. – Sananjalka 46 s. 106–124.
- KRAFT, FRIEDRICH KARL 1820–1821: *Deutsch-Lateinisches Lexikon*. Leipzig und Merseburg:

Ernst Klein.

- LAINE, PÄIVI 2007: *Suomi tiellä sivistyskieleksi. Suomenkielisen maantieteen sanaston kehittyminen ja kehittäminen 1800-luvulla*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 77. Turku: Turun yliopisto.
- LAUERMA, PETRI 2004: Aluemurre vai murteiden yhdistelmä? Keskustelu kirjakielen perustasta 1800-luvun alkupuolella. – Katja Huumo, Lea Laitinen & Outi Paloposki (toim.), *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla* s. 136–176. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 979. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2005: Gustaf Renvall suomen kirjakielen standardoijana. – *Sananjalka* 47 s. 119–157.
- LEHTOSALO, KAISA – KUUTTI, PIRKKO 2013: Sanakirja historiassa, historia sanakirjassa. – Laura Tyysteri & Kaisa Lehtosalo (toim.), *Hyvä sanakirja. Tieteellisiä, käytännöllisiä ja eettisiä näkökulmia leksikografiaan* s. 53–76. Turun yliopiston suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen julkaisuja 3. Turku: Turun yliopisto.
- LILIUS, AUKUSTI 1860: *Suomen-kielinen Lukemisto, Sanakirja*. Toinen, korjattu ja enennetty painos. Turku: J. W. Lillja.
- LÖNNROT, ELIAS 1835: *Kalevala = Kalewala taikka Wanhoja Karjalan Runoja Suomen kansan muinosista ajoista*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1847: *Svensk, finsk, och tysk tolk. Ruotsin, suomen ja saksan tulkki. Schwedisch-Finnisch-Deutsches Wörter- und Gespräch-buch*. Helsinki: A. C. Öhman.
- 1866–1880: *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja. Finskt-Svenskt Lexikon*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MEURMAN, AGATHON 1883–1890: *Sanakirja yleiseen sivistykseen kuuluvia tietoja varten* (vihot 1–12). Helsinki: G. W. Edlund.
- MIKKOLA, JOOSEPPI JULIUS 1939: *Hämärän ja sarastuksen ajoilta*. Porvoo: WSOY.
- NIINIVAARA, MARTTI 1931: *Kielen tutkimus ja viljely. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1931*. Suomi. Kirjoituksia isänmaallisista aineista 5:12. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NORDLUND, CARL FERDINAND 1889: *Suomalais-ruotsalainen käsi-sanakirja*. Helsinki: Holm.
- NUMMILA, KIRSI-MARIA 2010: 1600-luvun sanakirjojemme suomalaissanasto ja sen alkuperä. – Sirkka Saarinen, Kirsti Siitonen & Tanja Vaittinen (toim.), *Sanoista kirjakieliin. Juhlakirja Kaisa Häkkiselle 17. marraskuuta 2010* s. 189–202. Suomalais-Ugriilaisen Seuran Toimituksia 259. Helsinki: Suomalais-Ugriilainen Seura.
- 2012: Martin Fogelin sanakirjakäsikirjoitus *Nomenclator Latino Finnicus* (1669). – *Sananjalka* 54 s. 163–169.
- PALANDER, EDVARD WILHELM 1900: *Suomalais-venäläinen sanakirja*. Helsinki: WSOY.
- PANTERMÖLLER, MARKO 2003: *Zur orthographischen Integration von Fremdwörtern im Finnischen*. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 60. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- PEKKANEN, TUOMO 1996: Alkulause. *Suomalais-latinainen sanakirja*. Näköispainos vuonna 1883 ilmestyneestä teoksesta *Suomalais-latinainen sanakirja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 65. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PERANDER, HENRIK GOTTLIEB 1868: *Latinais-suomalainen sanakirja. Alkeisopiston tarpeeksi*. Kuopio. Omakustanne.
- PITKÄNEN, KAARINA 2008: *Suomi kasvitieteen kieleksi. Elias Lönnrot termistön kehittäjänä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1164. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- PITKÄRANTA, REIJO 1997: Geitlin, Johan Gabriel (1836–1890). *Kansallisbiografia*. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/6008/> (1.6.2017).
- 2001: *Suomi–latina–suomi-sanakirja. Lexicon Finnico–Latino–Finnicum*. Helsinki: WSOY.
- RAHKO, HANNA 2005: *Frans Ferdinand Ahlmanin Ruotsalais-suomalaisessa sanakirjassaan (1865) suomen kieleen lainaamien vierassanojen ensiesiintymät*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos.
- RAPOLA, MARTTI 1919–1920: *Kantasuomalaiset pääpainottomain tavujen i-loppuiset diftongit suomen murteissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RENVALL, GUSTAF 1823–1826: *Suomalainen Sana-Kirja. Lexicon Linguae Finnicae cum interpretatione duplici, copiosiore Latina, brevior Germanica*. Aboae: Typis Frencckellianis.
- ROMPPANEN, BIRGITTA 2000: Från ordlista till ordbok. Utvecklingen av den finsk-svenska ordboken från 1600-talet till idag. – *LexicoNordica* 7 s. 101–118.
- 2001: *Från målspråk till källspråk. Utvecklingen av den finsk-svenska och den enspråkiga finska ordboken*. Acta Wasaensis 91. Språkvetsenskap 18. Vasa: Universitas Vasensis.
- ROTHSTEN, FRANS WILHELM 1864: *Latinais-suomalainen sanakirja koulujen tarpeeksi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 33. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1884: *Latinais-suomalainen sanakirja koulujen tarpeeksi*. Toinen, täydennetty painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 33. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SCHRODERUS, ERIK [1637]: *Lexicon Latino-Scondicum*. Holmiae. Näköispainos. Toim. Bengt Hasselman. Uppsala 1941.
- STRENG, ADOLF WOLDEMAR 1884: Kotimaan kirjallisuutta. – *Valvoja* 9 s. 457–471.
- 1933: *Latinalais-suomalainen sanakirja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 196. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- STRENG, HARRY JOHANNES 1915: *Nuoremmat ruotsalaiset lainasanat vanhemmassa suomen kirjakelessä*. Helsinki. Omakustanne.
- SULKUNEN, IRMA 2004: *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1892*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 952. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Suometar*. Toimittaneet August Ahlqvist, Paavo Tikkanen, D. E. D. Europaeus & Antero Warelius. Helsinki 1847–1866.
- Suomi 1878 = *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran keskustelemukset v. 1874–1875* s. 229–305. Suomi. Kirjoituksia isänmaallisista aineista 2:12. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Suomi 1883 = *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran keskustelemukset v. 1881–1883* s. 351–555. Suomi. Kirjoituksia isänmaallisista aineista 2:16. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- VAITTINEN, TANJA 2010: Kielenohjailua Suomalaisen Kirjallisuuden Seurassa vuosina 1856–1881. – Sirkka Saarinen, Kirsti Siitonen & Tanja Vaittinen (toim.), *Sanoista kirjakieliin. Juhlakirja Kaisa Häkkiselle 17. marraskuuta 2010* s. 129–147. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 259. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- WALLIN, JOHAN FREDRIK 1848–1850: *Suomen-, venäjän- ja ruotsinkielinen sanakirja*. Hämeeenlinna: G. Nordenswan.
- YRJÖ-KOSKINEN, EINO SAKARI 1900: *Suomalais-ranskalainen sanakirja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 94. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

SUMMARY

J. G. Geitlin's Finnish-Latin dictionary (1883) in the tradition of lexicography

In terms of the Finnish literary language and Finnish literature and culture, the 19th century was a significant period. As literary production became more versatile, the first textbooks in the Finnish language were published, as well as dictionaries with Finnish as the source language, and not using Swedish to explain the terms. This article deals with Johan Gabriel Geitlin's Finnish-Latin dictionary (*Suomalais-latinainen sanakirja*) published in 1883. The study examines the lexicon dealt with in the dictionary from the point of view of the functional aspects and orthographic choices made, by analysing features relating to the semantics, morphology and orthographic features of the lexemes. In the article the focus is in the principles applied in Geitlin's lexicographic work, and how they are put into practice. The study also discusses how the development of the literary Finnish language in the 19th century, and the literary aims, expectations and demands placed on it were manifested in a dictionary published by an authoritarian party, the Finnish Literature Society.

The analysis shows that the vocabulary in Geitlin's dictionary was not taken over as such from earlier dictionaries, but that the author's purpose was to produce a work that was suited to the purposes defined by the publisher, while following the current grammatical rules. As far as the vocabulary is concerned, Geitlin followed Elias Lönnrot's extensive Finnish-Swedish dictionary (*Suomalais-Ruotsalainen sanakirja*, 1866–1880) to a great extent, but also collected new vocabulary and made more up-to-date decisions than did his predecessor, particularly about neologisms and orthographic issues. In aiming to make compromises between a dictionary suitable for use in teaching Latin and for use by foreigners learning the Finnish language, Geitlin created a work that does not completely serve the needs of either group. The practices and choices made were influenced above all by the perceptions and linguistic ideals of the age. The work does, however, give a rich and valuable overview of the linguistic and cultural history of the age. The lexicon covers many of the central themes of the 19th century.

J. G. Geitlinin *Suomalais-latinainen sanakirja* (1883) leksikografian traditiossa

Suomen kirjakielen sekä suomenkielisen kirjallisuuden ja sivistyksen kannalta 1800-luku on merkittävä vuosisata. Kirjallisen tuotannon monipuolistuessa julkaistiin myös ensimmäiset suomenkieliset oppikirjat ja suomi lähtökielenä -sanakirjat, joissa selityskielenä ei ollut ruotsi. Tässä artikkelissa tarkastelun kohteena on vuonna 1883 ilmestynyt Johan Gabriel Geitlinin laatima *Suomalais-latinainen sanakirja*. Tutkimuksessa tarkastellaan sanakirjan sanastoa teoksen käyttöfunktioiden ja ortografisten valintojen näkökulmasta analysoimalla lekseemien semanttisia, morfologisia ja kirjoitusasuun liittyviä piirteitä. Artikkelissa selvitetään Geitlinin leksikografisen työn periaatteita ja niiden toteutumista sekä tarkastellaan, miten 1800-luvun kirjallistuminen, kirjalliset pyrkimykset, odotukset ja vaatimukset näyttäytyvät autoritaarisen tahon eli Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kustantamassa sanakirjassa.

Analyysi osoittaa, ettei Geitlinin sanakirjan sanastoa ole otettu sellaisenaan aiemmista sanastoista, vaan laatija on pyrkinyt toimittamaan kustantajan määrittämiin tarkoituksiin soveltuvan, ajanmukaisia oikeakielisyysohjeita noudattavan teoksen. Geitlin seuraa sana-aineksen osalta pitkälti Lönnrotia mutta on poiminut myös uutta sanastoa ja tekee esikuvaansa ajanmukaisempia ratkaisuja erityisesti uudissana- ja ortografiakysymyksissä. Kun Geitlin pyrki löytämään kompromissin latinan opetuskäyttöön soveltuvan ja suomen kieleen tutustuville sopivan sanakirjan välillä, hän tuli luoneeksi kirjan, joka ei täysin palvele kummankaan ryhmän tarpeita. Tehtyihin valintoihin ovat vaikuttaneet ennen kaikkea aikakauden käsitykset ja kieli-ihanteet. Puutteistaan huolimatta sanakirja on arvokas kokonaisuus ajan kielellistä ja kulttuurista historiaa.

Kirjoittajien yhteystiedot (addresses):
etunimi.sukunimi@utu.fi

Kirsi-Maria Nummila on suomen kielen dosentti ja tutkija Turun yliopistossa.
Minna Seppänen on klassillisten kielten yliopistonlehtori Turun yliopistossa.